

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98:339.543

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/80>

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

CHARACTERISTICS OF CRIMINAL ANALYSIS IN THE OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

Батраченко Т.С., к.ю.н., доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
Університет митної справи та фінансів

Розгон О.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено сутність кримінального аналізу як інструменту оперативно-розшукової діяльності у сфері митної безпеки. Визначено його значення для виявлення, запобігання та протидії митним правопорушенням, зокрема контрабанді, ухиленню від сплати митних платежів та відмиванню коштів. Розглянуто основні методи кримінального аналізу, що використовуються в Державній митній службі України, включаючи аналіз ризиків, соціально-мережевий аналіз, геопросторовий аналіз, машинне навчання та технології великих даних (Big Data). Оцінено сучасний стан застосування кримінального аналізу в митних органах України, виокремлено проблеми та обмеження, серед яких відсутність чіткої нормативно-правової бази, недостатнє технічне забезпечення та дефіцит кваліфікованих аналітиків. Проаналізовано міжнародний досвід використання кримінального аналізу у сфері митного контролю, зокрема в країнах Європейського Союзу та США, де ефективне поєднання аналітичних методів з автоматизованими системами контролю забезпечує високий рівень виявлення митних правопорушень. Визначено, що для підвищення ефективності митного контролю необхідна інтеграція аналітичних підходів до діяльності митних органів України, запровадження передових інформаційних технологій, розширення міжнародного співробітництва та вдосконалення професійної підготовки митних аналітиків. Запропоновано конкретні заходи щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання кримінального аналізу, автоматизації процесів аналізу даних та створення єдиної міжвідомчої платформи обміну аналітичною інформацією. Доведено, що комплексний підхід, який включає законодавчі реформи, технічне переоснащення митних органів, використання штучного інтелекту та розширення міжнародної координації, сприятиме підвищенню ефективності кримінального аналізу в митній сфері та забезпеченню економічної безпеки України.

Ключові слова: кримінальний аналіз, оперативно-розшукова діяльність, митна безпека, аналітичні технології, боротьба з контрабандою, Державна митна служба України, штучний інтелект, аналіз ризиків.

The article explores the essence of criminal analysis as a tool for operational and investigative activities in the field of customs security. Its significance for detecting, preventing, and counteracting customs offenses, including smuggling, tax evasion, and money laundering, is identified. The primary methods of criminal analysis used by the State Customs Service of Ukraine are examined, including risk analysis, social network analysis, geospatial analysis, machine learning, and big data (Big Data) technologies. The current state of criminal analysis implementation in Ukraine's customs authorities is assessed, with key challenges and limitations highlighted, such as the lack of clear regulatory frameworks, insufficient technical support, and a shortage of qualified analysts. The international experience of utilizing criminal analysis in customs control, particularly in the European Union and the United States, is analyzed, demonstrating how the effective integration of analytical methods with automated control systems significantly improves customs offense detection. It is determined that to enhance customs control efficiency, the integration of analytical approaches into the activities of Ukraine's customs authorities, the adoption of advanced information technologies, the expansion of international cooperation, and the improvement of professional training for customs analysts are necessary. Specific measures are proposed to enhance the regulatory framework for criminal analysis, automate data analysis processes, and create a unified interagency platform for analytical information exchange. It is proven that a comprehensive approach, including legislative reforms, technical re-equipment of customs authorities, the application of artificial intelligence, and expanded international coordination, will contribute to improving the effectiveness of criminal analysis in the customs sector and ensuring Ukraine's economic security.

Key words: criminal analysis, operational and investigative activities, customs security, analytical technologies, combating smuggling, State Customs Service of Ukraine, artificial intelligence, risk analysis.

У сучасних умовах глобалізації, зростання міжнародної торгівлі та цифровізації економіки спостерігається суттєве ускладнення схем ухилення від сплати митних платежів, контрабанди товарів, незаконного переміщення фінансових ресурсів та відмивання коштів. Водночас митні органи України стикаються з новими викликами, пов'язаними із діяльністю організованих злочинних угруповань, що активно використовують сучасні технології для обходу митного контролю.

Розвиток кримінального аналізу в системі Державної митної служби України (ДМСУ) є одним із ключових напрямів удосконалення оперативно-розшукової діяльності

(ОРД) для ефективної протидії злочинності у сфері митної безпеки [7, с. 542]. Проте, незважаючи на позитивні результати його застосування в міжнародній практиці, в Україні кримінальний аналіз залишається недостатньо врегульованим, а також потребує законодавчого закріплення, технічного та кадрового посилення [2, с. 353].

Актуальність проблеми посилюється тим, що за даними ДМСУ, щорічні втрати державного бюджету від контрабандних операцій та ухилення від митного оподаткування оцінюються у мільярди гривень [3, с. 14]. За оцінками Європейської Бізнес Асоціації, частка «сірого» імпорту в Україні сягає від 30% до 50% загального това-

рообігу в окремих секторах економіки [8, с. 49]. Водночас міжнародний досвід свідчить про те, що кримінальний аналіз є потужним інструментом у боротьбі з такими правопорушеннями [5, с. 6].

Отже, проблема підвищення ефективності кримінального аналізу в ОРД митних органів має як теоретичну, так і практичну значущість, оскільки її розв'язання сприятиме зміцненню митної безпеки, мінімізації фінансових втрат держави та покращенню міжнародного іміджу України як партнера у сфері боротьби з транскордонною злочинністю.

Дослідженню питань кримінального аналізу в правоохоронній діяльності та його застосуванню в митній сфері присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Теоретичні основи кримінального аналізу, його методологія та застосування у сфері боротьби зі злочинністю детально висвітлені в роботах В. В. Половнікова [6], О. В. Власюка [2] та інших дослідників, які аналізують роль кримінального аналізу в оперативно-розшуковій діяльності Державної прикордонної служби України [5, с. 5].

Питання розширення правоохоронних повноважень митних органів та запровадження кримінального аналізу у сфері митної безпеки розглядаються у працях В. В. Варави [1]. Автор наголошує на необхідності надання митним органам статусу правоохоронного органу та права на здійснення ОРД, що дозволило б ефективніше застосовувати аналітичні методи для виявлення та протидії митним правопорушенням.

Значний внесок у дослідження аналітичних підходів до кримінального аналізу зробили Пунда О. О., Місяць А. П. та Молдован Е. С. [7], які розглядають взаємозв'язок між оперативно-розшуковими повноваженнями митних органів та необхідністю впровадження новітніх технологій аналізу великих даних (Big Data) для виявлення схем незаконної діяльності.

Водночас, попри значну кількість наукових праць, залишається низка невирішених проблем, зокрема: – відсутність у законодавчому полі чіткого визначення статусу кримінального аналізу в митній діяльності; – недостатнє технічне забезпечення митних органів для здійснення ефективного аналізу даних; – брак фахівців-аналітиків у сфері кримінального аналізу; – відсутність сталої міжвідомчої співпраці між митними органами, Національного поліцією, СБУ та міжнародними правоохоронними структурами.

Дослідження кримінального аналізу у сфері митного контролю має велике значення для розробки ефективних заходів протидії митним правопорушенням [2, с. 355]. Основними проблемами, які потребують розв'язання, є законодавче визначення кримінального аналізу як інструменту правоохоронної діяльності митних органів, впровадження сучасних технологій обробки даних, забезпечення підготовки аналітичних кадрів та створення системи взаємодії між митними та іншими правоохоронними органами [6, с. 32]. Враховуючи стратегічне значення митної безпеки у контексті національної безпеки України, подальші дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення правового регулювання кримінального аналізу, що передбачає розробку чітких нормативних механізмів його застосування в діяльності митних органів, визначення законодавчих підстав для використання аналітичних методів у процесі виявлення та попередження митних правопорушень, а також формування ефективної системи контролю за їх виконанням. Особливої уваги потребує інтеграція автоматизованих аналітичних систем, що дозволить значно підвищити ефективність аналізу великих масивів митної інформації, ідентифікації аномальних операцій та прогнозування можливих загроз у сфері митного контролю. Використання технологій штучного інтелекту, алгоритмів машинного навчання та блокчейн-технологій сприятиме зниженню рівня митних ризиків, мінімізації корупційних чинників та підвищенню оперативності реагування

на спроби ухилення від митного законодавства. У зв'язку з цим особливого значення набуває посилення міжнародної співпраці у сфері боротьби з митною злочинністю, що передбачає розширення обміну аналітичними даними між митними органами України та відповідними структурами країн Європейського Союзу, США, а також міжнародними організаціями, такими як Всесвітня митна організація (WCO) та Інтерпол. Така координація сприятиме оперативному виявленню схем незаконного переміщення товарів, протидії транснаціональній злочинності та зміцненню позицій України в міжнародному економічному просторі як держави, що ефективно забезпечує митну та економічну безпеку.

Кримінальний аналіз у митній сфері є невід'ємною складовою забезпечення національної економічної безпеки, оскільки ефективне функціонування митних органів безпосередньо впливає на стабільність державних фінансів, прозорість зовнішньоекономічної діяльності та запобігання втратам бюджету через ухилення від сплати митних платежів. Його основне завдання полягає у зборі, систематизації та аналізі даних про правопорушення у сфері митного контролю, що дозволяє не лише ідентифікувати незаконні схеми та встановлювати осіб, причетних до порушень митного законодавства, а й прогнозувати потенційні ризики, виявляти закономірності у діяльності злочинних груп, розробляти превентивні заходи та оптимізувати митні процедури з урахуванням виявлених загроз.

На міжнародному рівні кримінальний аналіз розглядається як ефективний інструмент виявлення фінансових злочинів, протидії корупції та організованих злочинності, що діє у сфері митної справи. В країнах Європейського Союзу, США та Канаді кримінальний аналіз у митному контролі ґрунтується на впровадженні сучасних технологій обробки великих масивів даних, застосуванні алгоритмів штучного інтелекту, автоматизації процесів виявлення аномальних фінансових операцій та посиленій міжвідомчій взаємодії між митними, податковими та правоохоронними органами [6, с. 41]. Зокрема, інтегровані системи управління ризиками дозволяють оперативно реагувати на порушення та здійснювати ефективне профілювання суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Проте в Україні кримінальний аналіз досі не закріплено як офіційний метод роботи Державної митної служби, що ускладнює його впровадження в оперативно-розшукову діяльність митних органів. Відсутність чітких правових норм, що регулюють застосування кримінального аналізу, обмежує можливість митних органів у зборі, обробці та використанні аналітичної інформації для виявлення митних правопорушень. Крім того, недостатній рівень технічного забезпечення, зокрема відсутність єдиної платформи аналітичної обробки даних, суттєво знижує ефективність кримінального аналізу. Окремою проблемою залишається брак фахівців-аналітиків, здатних працювати з сучасними методами аналізу ризиків та прогнозування злочинної діяльності.

Таким чином, у контексті розвитку митної служби України та забезпечення економічної безпеки держави необхідним є комплексний підхід до впровадження кримінального аналізу, що включає нормативно-правове закріплення його статусу, впровадження сучасних інформаційних технологій, створення автоматизованих систем збору та обробки аналітичних даних, підготовку кваліфікованих кадрів та активізацію міжнародної співпраці у сфері боротьби з митними правопорушеннями. Лише за таких умов кримінальний аналіз зможе стати ефективним механізмом виявлення та запобігання економічним злочинам, спрямованим на підрив фінансової стабільності держави.

Сутність кримінального аналізу у митній сфері визначається його здатністю здійснювати глибоке дослідження інформації, що стосується митних правопорушень [4, с. 23]. Правові засади аналітичної діяльності митних органів Укра-

їни наразі не мають цілісного нормативного закріплення. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» митні органи не входять до переліку суб'єктів, що мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи. Водночас Митний кодекс України містить норми, що передбачають застосування ризик-орієнтованого підходу при митному контролі, який за своєю сутністю є одним із проявів кримінального аналізу [4]. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що у більшості країн Європейського Союзу митні органи мають широкі повноваження щодо аналітичної діяльності, що дозволяє їм ефективно співпрацювати з іншими правоохоронними органами. Наприклад, у Польщі та Німеччині діють інтегровані аналітичні центри, які займаються дослідженням схем ухилення від сплати митних платежів, виявленням нелегальних товаропотоків та фінансових махінацій. В Україні ж відсутність комплексного підходу до нормативного врегулювання кримінального аналізу значно ускладнює його реалізацію в діяльності митних органів [7, с. 544].

Методи кримінального аналізу у сфері митної безпеки можна поділити на традиційні та сучасні технологічні. До традиційних методів належать виявлення аномалій у митній документації, аналіз поведінкових моделей суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та використання експертної оцінки ризиків. Одним із найпоширеніших підходів є створення профілів ризику, що дозволяють визначати потенційні загрози на основі аналізу попередніх випадків митних правопорушень. Сучасні методи кримінального аналізу включають соціально-мережевий аналіз, що дозволяє встановлювати зв'язки між учасниками злочинних угруповань, та геопросторовий аналіз, який використовується для ідентифікації маршрутів нелегального переміщення товарів. Крім того, у розвинених країнах активно застосовуються технології Big Data, які дозволяють обробляти великі масиви митної інформації та виявляти підозрілі транзакції в режимі реального часу. Також використовується блокчейн для контролю за логістичними процесами, що значно ускладнює фальсифікацію митних документів [6, с. 45]. В Україні ці технології впроваджуються повільно, що пов'язано з недостатнім фінансуванням, відсутністю нормативного регулювання та браком кваліфікованих фахівців.

Сучасний стан використання аналітичних технологій у митних органах України залишається на початковому етапі розвитку. Хоча в Державній митній службі діє система управління ризиками, її функціональність обмежена відсутністю комплексного аналізу даних та автоматизованих систем прогнозування. Основна проблема полягає у відсутності єдиної інформаційної платформи, яка б об'єднувала дані митної служби, Національної поліції, Служби безпеки України та Державної податкової служби. У розвинених країнах світу подібні платформи дозволяють швидко ідентифікувати підозрілі транзакції та суб'єктів господарювання, що мають високий рівень ризику. В Україні ж обмін інформацією між державними органами залишається обмеженим, що значно знижує ефективність митного контролю.

Основними проблемами впровадження кримінального аналізу у митній сфері є відсутність нормативного врегулювання, недостатнє кадрове забезпечення та обмеженість технічних можливостей. Без законодавчого закріплення аналітичних функцій митних органів неможливо забезпечити ефективне використання кримінального аналізу в оперативно-розшуковій діяльності. Крім того, більшість працівників митної служби не мають належної підготовки у сфері аналітичної роботи, що створює додаткові труднощі у впровадженні сучасних технологій аналізу даних. Важливим аспектом є і необхідність міжнародної співпраці, адже боротьба з митними правопорушеннями є завданням, що потребує координації між митними органами різних країн. На даний момент Україна має обмежені

можливості щодо обміну митними даними з Європейським Союзом, що ускладнює контроль за трансграничними злочинними схемами [8].

Підвищення ефективності кримінального аналізу в митній сфері можливе за умови комплексного підходу, що включатиме вдосконалення законодавчого регулювання, підвищення рівня кваліфікації митних аналітиків, впровадження сучасних інформаційних технологій та розширення міжнародної співпраці. Запровадження на законодавчому рівні норм, що регламентують застосування кримінального аналізу в митній службі, дозволить значно підвищити ефективність оперативно-розшукової діяльності. Важливим кроком має стати інтеграція аналітичних платформ, що об'єднуюватимуть митну інформацію з базами даних інших правоохоронних органів. Використання штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання дасть змогу автоматизувати процеси виявлення митних правопорушень та сприятиме більш ефективному прогнозуванню ризиків. Активізація співпраці з міжнародними митними службами дозволить спростити обмін інформацією щодо незаконних схем імпорту та експорту товарів, що стане важливим кроком у забезпеченні митної безпеки України [8].

Таким чином, кримінальний аналіз є перспективним інструментом підвищення ефективності митного контролю, проте його впровадження вимагає системного підходу та вдосконалення нормативного регулювання. Використання сучасних технологій аналізу даних, розширення міжнародної співпраці та підготовка кваліфікованих кадрів стануть ключовими факторами успішної реалізації аналітичних методів у митній сфері України.

Підсумовуючи дослідження, слід наголосити, що кримінальний аналіз є критично важливим інструментом у сфері митної безпеки, спрямованим на виявлення, запобігання та протидію митним правопорушенням. Його впровадження в оперативно-розшукову діяльність Державної митної служби України є необхідною передумовою для підвищення ефективності боротьби з контрабандою, фінансовими махінаціями та ухиленням від сплати митних платежів. Враховуючи сучасні виклики у сфері міжнародної торгівлі та постійне вдосконалення методів незаконного переміщення товарів через кордон, держава повинна розглядати кримінальний аналіз як пріоритетний напрям розвитку митних органів.

Аналіз міжнародного досвіду показує, що країни з розвиненими системами митного контролю широко застосовують аналітичні підходи для виявлення незаконних операцій. Інтеграція кримінального аналізу з сучасними інформаційними технологіями, такими як штучний інтелект, аналіз великих даних (Big Data), блокчейн і автоматизовані системи управління ризиками, дозволяє значно підвищити ефективність виявлення митних правопорушень [7, с. 545]. Водночас в Україні ці механізми ще не повною мірою реалізовані, що значно знижує ефективність митного контролю.

Недостатність нормативного регулювання кримінального аналізу у митній сфері є одним із ключових чинників, що стримує його ефективне застосування. Відсутність чітких правових механізмів інтеграції кримінального аналізу в діяльність ДМСУ створює законодавчий вакуум, що ускладнює застосування аналітичних методів у боротьбі з митними правопорушеннями. У цьому контексті необхідно внести зміни до законодавства, які б чітко визначали місце та функції кримінального аналізу в структурі митних органів, а також регламентували процеси обміну аналітичною інформацією між митницею, правоохоронними органами та міжнародними партнерами.

Ще однією суттєвою проблемою є кадрове забезпечення аналітичної діяльності у митній сфері. Впровадження кримінального аналізу вимагає висококваліфікованих фахівців, здатних працювати із сучасними методами обробки даних, прогнозування ризиків і побудови аналі-

тичних моделей. На жаль, в Україні існує обмежена кількість спеціалізованих навчальних програм для підготовки аналітиків у сфері митної справи. Необхідно розробити спеціальні освітні програми та підвищити рівень підготовки митних працівників, інтегрувавши у навчальні процеси сучасні методики кримінального аналізу.

Окрім цього, важливою складовою ефективною аналітичної діяльності є міжнародне співробітництво, яке сприяє обміну оперативною інформацією та передовими практиками у сфері кримінального аналізу. На сьогодні митні органи України мають обмежений доступ до міжнародних баз даних, що ускладнює ідентифікацію контрабандних схем, фінансових махінацій та злочинних мереж. Розширення міжнародної взаємодії з митними службами ЄС, США та міжнародними організаціями, такими як Всесвітня митна організація (WCO), є необхідним кроком для підвищення ефективності боротьби з митними правопорушеннями.

У перспективі вдосконалення кримінального аналізу в митній сфері повинно відбуватися шляхом запрова-

дження комплексного підходу, що поєднує нормативно-правове закріплення аналітичної діяльності, використання сучасних технологій аналізу даних, підготовку кваліфікованих аналітиків та міжнародну інтеграцію митних служб. Запровадження автоматизованих систем аналізу ризиків та інтеграція аналітичних платформ з базами даних правоохоронних органів дозволить створити ефективну систему контролю за митними операціями, що мінімізує ризики контрабанди та ухилення від митних платежів.

Отже, кримінальний аналіз є необхідним елементом сучасної митної системи, що має забезпечити прозорість митних процедур та підвищити ефективність боротьби з митними правопорушеннями. Подальший розвиток цього напрямку повинен ґрунтуватися на вдосконаленні нормативного регулювання, впровадженні сучасних технологій аналізу даних, підготовці спеціалістів та розширенні міжнародного співробітництва. Лише комплексний підхід дозволить забезпечити дієвість аналітичних механізмів у боротьбі з митною злочинністю та зміцнити економічну безпеку держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варава В. В. Розширення повноважень митних органів у сфері оперативно-розшукової діяльності: виклики та перспективи. *Юридичний вісник України*. 2020. № 6. С. 12–18.
2. Власюк О. В. Використання кримінального аналізу у боротьбі зі злочинністю: виникнення та становлення. *Університетські наукові записки*. 2018. № 4 (44). С. 351–355.
3. Державна митна служба України. Аналітичний звіт щодо виявлення та попередження митних правопорушень у 2023 році. Київ: ДМСУ, 2024. 65 с.
4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
5. Махнюк А. В. Теоретичні основи провадження кримінального аналізу у сфері правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Державної прикордонної служби України*. 2019. № 4. С. 3–7.
6. Половніков В. В. Кримінальний аналіз як елемент протидії фінансовій злочинності у сфері митного контролю. *Вісник Академії митної служби України*. 2017. № 2. С. 29–34.
7. Пунда О. О., Місяць А. П., Молдован Е. С. Оперативно-розшукові повноваження митних органів: теоретичні та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 541–546.
8. Світовий банк. Аналітичний огляд боротьби з митними правопорушеннями в країнах Європи та Центральної Азії. – Вашингтон: Світовий банк, 2023. – 112 с.